

Източниятъ въпросъ и неговото влияние върху събитията отъ най-новата история

Въ своето историческо развитие въ най-ново време Европа имаше да се справи съ три важни проблеми: съ френско-нѣмскитѣ недоразумения, причинени отъ Франко-пруската война; съ спороветѣ на Великитѣ сили за колониялно надмощие и съ Източния въпросъ. Опититѣ, направени за разрешение на тѣзи проблеми, докараха до редъ международни кризи и подготвиха почвата за Свѣтовната война. Бидейки тѣсно свързанъ съ историята на нашия народъ, за насъ, българитѣ, Източниятъ въпросъ е отъ особено значение.

Терминътъ „Източень въпросъ“ бѣ за пръвъ пѣтъ употрѣбенъ на конгреса въ Верона въ 1822 година, когато силитѣ отъ Свещения сѣюзъ бѣха се събрали да обсъдятъ, между друго, положението създадено отъ революцията въ Гърция и въпроситѣ, тѣсно свързани съ разложението настѣпило въ турската империя. Самиятъ въпросъ датува отъ по-рано. Той започна още отъ срѣднитѣ вѣкове, когато настѣпващата турска вълна залѣ Балканския полуостровъ и прострѣ владенията си вѣнъ отъ него — дори до стенитѣ на Виена. Отъ тукъ следва и понятието, че „Източниятъ въпросъ“ се занимава съ историческитѣ проблеми тѣсно свързани съ земитѣ и народитѣ населващи турската империя. Но тъй като турскитѣ земи лежатъ въ източния край на европейския континентъ, много ясно става, защо Европа, въ началото на XIX в., нарече въпроса за турскитѣ земи „Източень въпросъ.“ Въпроситѣ за Далечния Изтокъ, за Срѣдния Изтокъ, па даже и за Мала Азия още не сѣществуваха. Европа не познаваше тѣзи земи. Тѣ влѣзоха въ европейската история едва къмъ края на XIX и началото на XX вѣкъ.

По своето естество Източниятъ въпросъ е, преди всичко, упорита борба между две раси, между две системи на управление, между две религии и между две цивилизации.¹ Но и нѣщо повече. Източниятъ въпросъ е и борба за владение на пѣтица, защото земитѣ на Балкански полуостровъ и на Мала Азия сѣ моста, презъ който е минавала древната цивилизация отъ Изтокъ къмъ Западъ и презъ който днесъ минава съвременната цивилизация отъ Западъ къмъ Изтокъ. Сѣщитѣ тѣзи

земи включват въ себе си Черно-море и Проливитѣ — единствения път, презъ който рускиятъ колосъ може да излѣзе на свободното Сръдиземно-море.² Поради толкова многостранни интереси и различия Източниятъ въпросъ е станалъ много заплетенъ въпросъ.

Въ своето историческо развитие Източниятъ въпросъ е миналъ презъ четири периода:

1. Първиятъ периодъ започва съ покоряването на Балканския полуостровъ и свършва къмъ края на XVII в. Презъ този периодъ турското могъщество достигна до върха на своето развитие. Властѣта на султанитѣ се простираше въ три континента: въ Европа тѣ владѣха Балканиитѣ, цѣла Унгария, частъ отъ австрийскитѣ земи и земитѣ около Черно-море; въ Азия турцитѣ владѣха земитѣ до Персия и персийски заливъ; а въ Африка — тѣ държеха подъ властѣта си цѣла северна Африка безъ Мароко. Така че почти цѣлото Сръдиземно-море бѣше станало турско езеро. Този периодъ, обаче, видѣ и началото на турския упадъкъ. Подпомогната отъ Полша и Венеция, Австрия поведе ожесточени борби за самозащита и освобождение. Победена отъ вънъ и разстроена отъ вътрѣ, Турция подписа въ 1699. година Карловецкия миръ, по силата на който тя губѣше земитѣ задъ Дунава и трѣбваше да се задоволи съ земитѣ на Балканския полуостровъ и съ тѣзи около Черно-море. Отъ сега нататкъ историята на европейска Турция се развива изключително на Полуострова и около Черно-море.

2. Вториятъ периодъ на Източния въпросъ обхваща цѣлия XVIII в. Презъ този периодъ Австрия продължава да води борби съ Турция, но тѣ сж безъ особено значение. Сега борбата се подема отъ Русия — тя иска да завладѣе Азовско и Черно море. Съ Кючукъ-Кайнарджийския миръ отъ 1774. година надмощието минава на страната на Русия и починътъ е изключително въ нейни рѣце.

3. Борбитѣ на Австрия и на Русия съ Турция, както и събитията около френската революция, събудиха националното чувство въ християнскитѣ народи, жиѣящи въ предѣлитѣ на европейска Турция. Така, къмъ края на XVIII в. и въ началото на XIX в. започва борба за национално освобождение, която борба продължи нѣколко десетилѣтия. Това е третиятъ периодъ на Източния въпросъ.

4. Четвъртиятъ и последенъ периодъ на Източния въпросъ започва още преди да се е привършило националното освобождение и обединение на балканскитѣ народи. Той започва около 70-тѣ години на XIX в., когато станаха важни

промѣни въ развитието на повечето отъ Великитѣ сили: Германия и Италия напр. бѣха вече напълно завършили националното си обединение, а Австро-Унгария и Франция бѣха установили окончателно своята форма на управление. Великитѣ сили се впуснаха въ политика на колониялно разширение и обърнаха погледитѣ си, между друго, по посока на Турция и нейнитѣ все още обширни владения. Този периодъ започва съ събитията около нашето освобождение и върви паралелно съ историята на третото българско царство.

Задачата, която сме си поставили тукъ, е да си обяснимъ характера на последния периодъ отъ Източния въпросъ и да видимъ, какво влияние този периодъ упражни върху събитията отъ най-новата история на Европа.

I.

За да разберемъ същността на Източния въпросъ въ най-ново време, ние трѣбва да го разгледаме отъ нѣколко гледни точки:

1. На първо мѣсто тукъ изпжква стремезтъ на Великитѣ сили да разширятъ влиянието си въ пространнитѣ владения на турската империя. За да засилятъ влиянието си, тѣ не само влизатъ въ чести борби съ Турция, но изпадатъ и въ борби помежду си.

2. Намѣсата на Великитѣ сили въ вѣтрешнитѣ работи на Турция бѣше възможна поради особенитѣ условия, при които Турция съществуваше. Презъ течение на цѣлия XIX в. Турция преживѣваше тежка държавна криза, която не само позволяваше, но често налагаше, намѣсата на вѣншни фактори.

3. Тази държавна криза, въ същото време, даваше възможность на подчиненитѣ на Турция християнски народи да заработятъ за своето национално обединение. Нѣкои отъ тѣзи народи бѣха доста направили въ тази насока. Но имаше други народи, като българи и албанци, които още не бѣха постигнали своето освобождение. Въ борбата противъ Турция и въ стремеза си къмъ национално обединение, балканскитѣ християнски народи изпадаха въ съперничества, които докарваха даже до братоубийствени войни.

4. Най-сетне както Турция, така и самитѣ балкански народи, въ борбитѣ си противъ Турция и помежду си, изпадаха често подъ влиянието на нѣкои Велики сили. И така съперничеството на Великитѣ сили стана съперничество на балканскитѣ народи и доведе даже до борби между малкитѣ балкански народи и Великитѣ сили. Не е чудно, следователно,

че има времена, когато Балканитѣ представляватъ арена, на която всички се борятъ противъ всички.

Нека разгледаме по-обстойно тѣзи четири фази на Източния въпросъ презъ най-ново време.

1. — Ролята на Великитѣ сили въ Източния въпросъ се очертава по следния начинъ: на първо мѣсто проличаватъ и борбитѣ на Австрия и Русия противъ Турция и съперничеството имъ да разширятъ влиянието си на Балканитѣ. Тогава на второ мѣсто иде намѣсата на Англия, която влиза въ борба съ Русия, подъ предлогъ да защити цѣлостта на Турция. Следъ това вече следва намѣсата на Франция, на Италия и на Германия.

Ние вече споменахме за борбитѣ, които Австрия води противъ Турция презъ XVI и XVII вѣкове, съ цель да защити себе си и Европа противъ настѣпващата турска вълна. Скоро, обаче, австрийскитѣ войни отъ освободителни станаха завоевателни и австрийскитѣ императори успѣха да прибавятъ къмъ владенията си земи, населени съ чужди народи. Събитията около френската революция и войнитѣ на Наполеона погълнаха изцѣло вниманието на Австрия. Виенскиятъ конгресъ даде на Австрия италиянски земи и я направи ржководенъ факторъ въ германскитѣ работи. Въ този периодъ на западна ориентировка Австрия нѣма време да се занимава съ събитията на Изтокъ. Революционнитѣ движения, обаче, въ 1848. година разклатиха издѣно подпоритѣ на австрийската монархия. Скоро последваха и борбитѣ на Италия и Прусия противъ Австрия. Въ резултатъ, Австрия изгуби положението си на западна сила и обѣрна погледитѣ си на изтокъ. Сега именно, започна източната ориентировка на австрийската външна политика и то по линията на най-малката съпротива — по посока на Балканския полуостровъ. Тукъ Австрия се натъкна на силната опозиция на Русия. Отъ този моментъ нататъкъ тѣзи две сили — Австрия и Русия — играятъ първенстваваща роля въ сѣдбинитѣ на Балканитѣ.

Рускитѣ борби противъ Турция, въ противоположностъ на австрийскитѣ, започнаха като завоевателни, за да се превърнатъ по-късно въ освободителни. Външната политика на Русия може да се охарактеризува, като борба за излазъ на свободно море. Още презъ XVI в. руситѣ бѣха започнали борби за разширение на югоизтокъ къмъ Каспийско-море и на изтокъ къмъ Великий океанъ. Но Петъръ Велики даде нова насока на руската политика: на западъ къмъ Балтийско море и на югъ къмъ Азовско и Черно-море. Успѣхитѣ на Петра Велики на югъ бѣха много скромни, но тѣ откриха нови хоризонти. Руската външна политика бѣше вече открила призванието си — да се бори да освободи отъ турско иго

всички християнски балкански народи. Така че, покрай чисто завоевателната роля, Русия се нагърби и със освободителна мисия. Последната, въ много случаи, излизаше на преден планъ.

Събитията около френската революция и Наполеоновия периодъ погълнаха само отчасти вниманието на Русия. Кючюк-Кайнарджийскиятъ миръ³ отъ 1774. година бѣше вече позволилъ на Русия да излѣзе на Черно-море и да се мѣси въ вътрешнитѣ работи на Турция, съ цель да защити интереситѣ на подчиненото на Турция християнско население. Сега и Наполеонъ, чрезъ Тилзитския миръ⁴ отъ 1807. година, призна сжщитѣ права на Русия. Букурещкия миръ⁵ отъ 1812. година разшири още повече териториалнитѣ придобивки на Русия и потвърди наново правото ѝ да бди надъ християнското население въ Турция. Виенскиятъ конгресъ (1815. год.), следъ продължителни разисквания, отказа да гарантира цѣлостта на Турция. Последната даже не бѣ поканена да членува въ Свещения съюзъ. Това положение на нѣщата даде право на Русия да счита, че Източниятъ въпросъ е руски домашенъ въпросъ, въ който Европа нѣма право да се бърка. Благодарение на западната ориентировка на Австрия, Русия можа да направи много нѣщо за балканскитѣ народи. Тя допринесе доста за освобождението на Сърбия и още повече за освобождението на Гърция. Отъ тукъ нататкъ вече всички балкански народи очакватъ защита и освобождение отъ Русия.

Освободителната мисия на Русия прие още по-широко признание презъ втората половина на XIX в. Къмъ нея бѣха устремени погледитѣ не само на балканскитѣ народи, но и погледитѣ на цѣлото славянство. Въ своето съчинение „Россія и Европа“, бележитиятъ идеологъ на славянството, Данилевски пише: „За всѣки славянинъ: русинъ, чехъ, сърбинъ, хърватинъ, словенецъ, словакъ, българинъ, па даже и полякъ, следъ Бога и Неговата света Църква, идеята за славянството трѣбва да бжде висша идея, по-висока отъ науката, отъ просвѣтата, повисока отъ всѣко земно благо, — защото ни едно отъ тѣзи не е постижимо безъ нейното осжществение, безъ духовно — народно и политическо-самобитно славянство. Напротивъ, всички тия блага ще бждатъ необходими последици отъ тая независимостъ и самобитностъ“⁶.
Още по-възторженъ изразъ на тая идея дава Достоевски въ „Дневника на писателя“. Въ руския народъ, казва Достоевски, се е сложило убеждението, че цѣла Русия „живѣе да служи на Христа и да пази цѣлото вселенско православие отъ невѣрнитѣ“. „Славянскитъ и изобщо Източниятъ въпросъ не е нѣщо случайно, не е временно и не е само външно политическо, а се отнася до самата сжщностъ на руския народъ, ще каже, е вѣчно и всѣкогашно до своето крайно разрешение. Русия не може да се откаже отъ

своето движение на изтокъ въ този смисълъ и не може да измѣни неговата целъ, понеже тъй би се отказала отъ себе си“. Рускиятъ народъ действува за обединението на славянството подъ крилото на Русия, не „за заробване, не за унищожение на славянскитѣ личности предъ руския колосъ, а за да ги възсъздаде и постави въ съответно отношение къмъ Европа и къмъ човѣчеството, да имъ даде най-сетне възможностъ да се успокоятъ, да си отдѣхнатъ отъ своитѣ вѣковни страдания; да се съвзематъ и като усетятъ силата си да принесатъ и своята лепта въ сѣкровищницата на човѣшкия духъ, да кажатъ и тѣ своето на цивилизацията“⁷.

Съ окупирането на Босна, Херцеговина и Ново-пазарския санджакъ (1878. год.), Австрия стана балканска държава, и числото на подчиненитѣ ней славяни значително нарастна. Скоро следъ това Австрия влѣзе въ договорни отношения съ Сърбия и отпрати погледитѣ си презъ Македония къмъ Бѣло-море⁸. Отъ този моментъ религиозно-мистичниятъ елементъ на славянофилството изчезна, за да даде мѣсто на бойкия национализъмъ. Както Прусия обедини германскитѣ държавици въ една мощна германска империя, както Италия обедини враждуващитѣ отъ вѣкове италиански държавици, така и Русия се почувствува призвана да обедини подъ егидата си разпокъсаното славянство. И понеже славянитѣ се намираха прѣко подчинени на Австрия и на Турция, борбата трѣбваше да се води противъ тѣзи две държави. Съ огромни жертви и съ многобройни войни Русия бѣ освободила отъ турско робство почти всички славяни. Сега Русия имаше да изпълни другата частъ отъ своитѣ национални идеали — именно: да освободи отъ нѣмско-унгарско владичество живѣящитѣ тамъ славянски народи и да имъ даде автономно управление, както това бѣ направено вече съ освободенитѣ балкански народи⁹.

И действително, отъ този моментъ насамъ това е базата, на която се развиватъ австро-рускитѣ отношения. Има моменти, когато Русия, по сила на обстоятелствата, бѣ принудена да се примири съ австрийската политика и даже да сътрудничи съ Австрия въ Източния въпросъ. Но руската дипломация знаеше добре, че на Балканитѣ нѣма мѣсто за влиянието на дветѣ сили и че, или едната или другата трѣбва да изчезне. Въ течение на 6 години само, отъ 1908. до 1914. Европа преживѣ четири голѣми международни кризи, причинени отъ австро-рускитѣ недоразумения¹⁰.

Източниятъ въпросъ се усложни още повече отъ намѣсата на Англия. Презъ цѣлия XVIII в. Англия съ голѣмо спокойствие гледаше на опититѣ на Русия да завладѣе земитѣ около Черно-море. Но, когато Русия започна да мечтае за излазъ на Срѣдиземно-море, тя се натъкна на силната опозиция на Англия. Вѣрно е, че заедно съ Русия, Англия взе участие въ освобождението на Гърция, но тя направи това отъ

желание да попрѣчи на Русия сама да реди Източния въпросъ, като го направи европейски въпросъ. Първитѣ признаци на вражда спрѣмо Русия Англия прояви презъ времето на египетската криза (1831—1841. год.). А презъ Кримската война (1853—56. год.) вече дветѣ държави застанаха въ два противоположни лагери. За цѣли 50 години следъ Кримската война, англо-рускитѣ отношения повидимому изглеждаха по-враждебни, отколкото бѣха отношенията между Русия и Австрия. Засилването на англо-германския антагонизъмъ и омаломощението, причинено на Русия отъ Руско-японската война, накараха дветѣ враждуващи страни да потърсятъ основа за споразумение¹¹. Отъ 1907. година насамъ, Англия и Русия застанаха въ обща политическа групировка и действаха задружно въ всички международни кризи, включително и тѣзи на Източния въпросъ.

Ролята на останалитѣ Велики сили въ Източния въпросъ е вече отъ по-малко значение.

Франция, първа отъ Великитѣ сили, влѣзе въ връзки съ Турция и за дълго време се радва на специални привилегии въ предѣлитѣ на Турция. Но, поради египетската експедиция на Наполеона, настѣпи охлаждение въ франко-турскитѣ отношения. Франция взе участие въ освобождението на Гърция. Въ 1830. година Франция заграби турската провинция Алжиръ, а презъ египетската криза тя взе страната на египетския Мехмедъ Али противъ Турция. Презъ втората половина на XIX в. Франция почва по-активно да се мѣси въ Източния въпросъ. Въ Кримската война тя поема защитата на Турция противъ Русия. Скоро следъ това настѣпва ожесточена борба между Франция и Англия по египетския въпросъ. Презъ 1881. година Франция окупира турската провинция Тунисъ. Отъ този моментъ нататкъ, Франция активно подкрепва руската политика по Източния въпросъ. Това тя прави съ цель да се сближи съ Русия и да излѣзе отъ своето изолирано положение, настѣпило следъ Франко-пруската война. Ролята на Франция въ Източния въпросъ се обуславя, до голѣма степенъ, и отъ нейната икономическа политика: тя бѣше вложила въ Турция грамадни суми подъ форма на заеми. Следователно, Франция не можеше да остане пасивна зрителка на събитията въ Близкия изтокъ¹².

Нуждата отъ земи за свръхнаселението накара Италия да хвърли погледи къмъ турскитѣ провинции Триполитания и Албания. За повече отъ 30 години Италия води усилена балканска политика съ цель да засили влиянието си въ Албания и да завладѣе изхода на Адриатическо-море. Презъ 1911—1912 година на Италия се удаде случай да завземе Триполитания и да се настани на Додеканеза, 12-тѣ бѣломорски острови.

Германия, последна отъ Великитѣ сили, се намѣси въ събитията въ Близкия изтокъ. Презъ епохата на Бисмарка

Германия само по околeнъ пътъ се интересуваше въ Източния въпросъ. За да заздрави положението си на велика сила, тя трѣбваше да бди, щото мирътъ да не бѣде нарушенъ отъ събитията въ Близкия изтокъ. Благодарение на умѣлата си дипломатическа дейность, Бисмаркъ можа да запази status-quo-то въ Близкия изтокъ, а съ това и мира на Европа. Следъ падането на Бисмаркъ Германия навлѣзе активно въ Източния въпросъ. Тя се зае съ заздравяването на Турция, като преустрои нейната армия; яви се въ ролята на защитница на Турция отъ посѣгателството на Великитѣ сили. Най-сетне Германия успѣ да получи и голѣмата концесия за постройка на багдадската желѣзопѣтна линия, която да съедини Хамбургъ съ Цариградъ, Багдадъ и Персийски заливъ, съ клонове: на югъ — Сирия—Палестина — крайбрѣжието на Червеноморе, а на северъ — черноморското крайбрѣжие и турска Армения. Отъ тази линия Германия очакваше да получи печалби за своитѣ капитали и разширение на влиянието си въ азиатска Турция. Но точно тукъ Германия се натъкна на силно противодействие отъ страна на държавитѣ отъ Съглашението. Англия по никой начинъ не искаше да допустне Германия да се настани на Персийски заливъ и край Червеното-море, отъ кждето да заплашва Индия, Суезъ и Египетъ. Франция, отъ своя страна, виждаше, че Германия заплашва интереситѣ ѝ въ Сирия. А Русия въобще не желаше засилването на Турция¹³.

2. — Намѣсата на Великитѣ сили въ вѣтрешния животъ на Турция е доказателство, че сѣществуваха условия, които не само допускаха, но и предизвикваха чужда намѣса. Презъ XIX в. Турция все още представляваше една обширна империя, населена отъ разни народности, които имаха свой езикъ, своя вѣра, обичаи и култура. Въ европейска Турция християнскиятъ елементъ силно преобладаваше надъ слабото турско малцинство, до като въ Азия турскиятъ елементъ имаше надмошие. Въ Африка властѣта на султанитѣ бѣше номинална. Мѣстното население — смѣсица отъ арабски и берберски типъ — имаше свои племенни началници, които рѣдко признаваха властѣта на цариградското правителство. Да се управлява такава обширна и разноплеменна държава бѣха нуждни умение и дарования, каквито турскитѣ държавници и турскиятъ народъ не притежаваха. Турцитѣ бѣха наложили властѣта си чрезъ победа и я поддържаха чрезъ насилие. Цѣлата държавна организация почиваше на принципа на насилието. Населението, живѣяше въ предѣлитѣ на отоманската империя, се дѣлѣше на две класи: правовѣрнитѣ бѣха господари и притежаваха всички блага и християнската маса — стадото — раята, чиято сждба бѣше да работи безспирно, да плаща

данъцитѣ и да носи безропотно игото на господаритѣ. Раята бѣше изложена на ежедневни обиди и пренебреження; нейниятѣ животѣ, имотѣ и честь не бѣха гарантирани. Тя живѣеше само поради благоволенieto на управляващата класа¹⁴. И дума не може да става за добруване въ държава, въ която сѣществувa такава пропасть между господари и рая.

Не по-малка пропасть между господари и рая сѣществуваше въ религиозния животѣ и въ културно-историческитѣ традиции. Въ религиозно отношение господаритѣ бѣха „правовѣрни“, а раята — „невѣрници.“ Религията на „правовѣрнитѣ“ се налагаше съ огнь и мечъ. По логиката на нѣщата „невѣрнитѣ“ трѣбваше да бждатѣ изтрѣбени — нѣщо, което не рѣдко ставаше. Ако, обаче, „невѣрнитѣ“ все още живѣеха, то е защото тѣ работѣха, за да могатѣ „правовѣрнитѣ“ да добруватѣ. Културно-историческитѣ традиции на господаритѣ се различаваха отѣ тѣзи на раята. Въ сѣщностѣ, господаритѣ не притежаваха културни традиции. Тѣ не бѣха създали, нито литература, ни наука, ни изкуство¹⁵ и не можеха по този начинѣ да се наложатѣ на вниманието на раята. Задѣ гърба имѣ сѣществуваше само историческо минало, но и то почиваше на принципа на завоеванията.

Къмѣ всичко това трѣбва да се прибави и анархията, която сѣществуваше по периферията на империята и въ сърдцето на държавата. Султанитѣ претендираха да сѣ замѣстници на Алаха, за това волята имѣ трѣбваше безусловно да се изпълнява. Въ сѣщностѣ, това бѣха само илюзии, защото тѣхната властѣ зависѣше отѣ капризитѣ на харема, отѣ волята на везиритѣ, отѣ решенията на дивана или пъкъ отѣ желанията на армията. Провинциитѣ се намираха въ рѣцетѣ на управници, които получаваша постоветѣ си не по достоинство, а чрезѣ откупѣ. Данъчната система бѣше лоша и срѣдствата отиваха не въ касата на държавата, а въ джобоветѣ на откупчицитѣ.

Султанитѣ рано съзнаха неджитѣ на политико-общественото устройство на държавата и се опитаха чрезѣ коренни реформи да подобратѣ положението на страната и да отклонятѣ чуждата намѣса въ вжтрешнитѣ работи на Турция. Подѣ влияние на демократическитѣ идеи на западна Европа турскитѣ държавници се опитаха да установятѣ една строго правова държава. Реформитѣ, обаче, не дадоха очакванитѣ резултати. На първо мѣсто тукѣ противодействуваха Великитѣ сили, които, съ войнитѣ си и съ намѣсата си въ вжтрешнитѣ работи на Турция, лишаваха страната отѣ спокойствие, необходимо за провеждане на ефикасни реформи. Противодействие оказаха и самитѣ турци. Научени да господаруватѣ, тѣ не желасха да се приравнятѣ съ раята и категорично отказаха да изпълнятѣ новитѣ разпореджания на властѣта. Най-сетне, значително противодействие оказа и раята. Успѣхътѣ на реформитѣ

отиваше въ разрѣзъ съ стремежитѣ на подчиненитѣ народи за народностно обособление. Тѣ предпочитаха да видятъ Турция ослабена, та да извоюватъ по-лесно своята независимостъ.¹⁶

Източниятъ въпросъ, следователно, продължаваше да бѣде източникъ на постоянни смутове, поради неспособността на Турция да се приобщи къмъ изискванията на новото време.

3. — Хроническата анархия въ Турция и честитѣ ѝ войни съ Австрия и съ Русия създадоха условия благоприятни за политическото освобождение на отдѣлнитѣ балкански народи. За това освобождение допринесоха и идеитѣ на френската революция. Борбитѣ за национално освобождение бѣха предшествувани отъ епоха на духовно възраждане. Това е епохата на Доситей Обрадовича въ Сърбия, на Отецъ Паисия въ България и на Корай въ Гърция. Тѣзи, и плеяда други дейци, турнаха начало на народна литература и история; тѣ създадоха новото училище, а чрезъ него — и новъ народенъ духъ, който направи превратъ въ националното съзнание на балканскитѣ народи. Духовното пробуждане доведе до политически борби, които, отъ своя страна, откриха нова ера въ историята на Източния въпросъ. Политическитѣ движения за освобождение почнаха по крайнитѣ на турската империя. Сърбитѣ първи вдигнаха знамето на революцията. Примѣрътъ имъ бѣше последванъ отъ гърцитѣ. Българскитѣ народъ, поради своето особено географско положение (въ сърдцето на европейска Турция), не постигна нищо до 70-тѣ години на XIX в. Неговия духъ, обаче, бѣше буденъ. Той води борба на два фронта: за създаване на българската самостойна църква и за политическо освобождение.

Борбитѣ за политическо освобождение сж само единъ отъ многото епизоди въ националната история на Балканитѣ. Процесътъ на историческото развитие на балканскитѣ народи още не бѣше напълно завършенъ: сръбското княжество сжществуваше само въ околноститѣ на Бѣлградъ. То продължаваше да бѣде васално на султана, а въ сжщото време много земи, населени съ сърби, стоеха вънъ отъ предѣлитѣ на княжеството. Гърция, сжщо, не бѣше включила въ предѣлитѣ си всички гърци. Българското княжество обхващаше въ предѣлитѣ си само малка частъ отъ българското племе, понеже Източна Румелия, Тракия, Македония, Моравско и Добруджа оставаха подъ чужда власть. Стремежътъ къмъ обединение бѣше крайната стѣпка въ естественото развитие на балканскитѣ народи. Този стремежъ се създаде по чисто вътрешни причини, но се засили подъ влиянието на националнитѣ обединителни движения въ западна Европа. Балканскитѣ народи, обаче, не бѣха щастливи да завършатъ обединението

си безъ сътресения. Обединителнитѣ движения сж най-трагичнитѣ страници въ историята на Източния въпросъ, защото борбитѣ се водиха не само противъ Турция, но се изродиха въ братоубийствени войни. Събитията около Съединението, борбитѣ за освобождението на Македония и Балканскитѣ войни сж характерни за тази фаза отъ Източния въпросъ.

4. — Ние вече видѣхме усилията на Великитѣ сили да разширятъ влиянието си въ предѣлитѣ на турската империя. Сжщо видѣхме и борбитѣ на балканскитѣ държави за освобождение отъ турско робство и борбитѣ имъ за национално обединение. Сега трѣбва да отворимъ една последна, но не по-малко важна, страница отъ историята на Източния въпросъ, за да видимъ, какъ реагираха балканскитѣ държави на домогванията на Великитѣ сили. За да постигнатъ по-ефикасно своитѣ планове за разширение, Великитѣ сили често подчиняваха на влиянието си една или друга отъ балканскитѣ държави. Така че съперничеството между Великитѣ сили се израждаше или въ съперничество между балканскитѣ държави или въ борба срещу една или друга Велика сила. Презъ Кримската война Англия и Франция взеха страната на Турция противъ Русия. Презъ освободителната война, Турция бѣше наново спасена отъ намѣсата на Англия и Австрия. По-късно, Германия пое защитата на Турция противъ държавитѣ отъ Съглашението. Сжщото може да се каже и за балканскитѣ държави. Презъ 80-тѣ години на XIX в. Сърбия влѣзе въ договорни връзки съ Австрия и води противоруска политика. Въ началото на XX в. ролитѣ се размѣниха: Сърбия остави Австрия, за да отиде съ Русия. Последната често водѣше своята противоавстрийска политика чрезъ Сърбия. За повече отъ 30 години Румъния бѣше съюзница на Австрия и на Германия¹⁷. Въ надвечерието на Свѣтовната война, Румъния не само мина на страната на Съглашението, но и води война противъ старитѣ си съюзници. Колебанията на българската политика сж добре известни и тѣ упражниха голѣмо влияние върху развитието на Източния въпросъ. България отиде съ Русия въ годинитѣ следъ освобождението. Презъ 1886. година тя скѣса съ Русия и отиде съ Англия и Австрия. Въ 1896. година тя поднови приятелството си съ Русия безъ, обаче, да скѣса съ Австрия. Политиката на приятелство съ дветѣ Велики сили — Русия и Австрия — се оказа неудобна и свърши съ крахъ за българскитѣ национални идеали. Така, Балканитѣ станаха арена на остри международни кризи и отъ тамъ избухна искрата, която хвърли цѣлъ свѣтъ въ една незапомнена по размѣритѣ си, и фатална по последствията си, свѣтовна война.

II.

До тукъ ние имахме случай да се запознаемъ съ сложния и многостраненъ характеръ на Източния въпросъ. Сега ни остава да видимъ, какво влияние този въпросъ упражни върху събитията отъ най-новата история.

Източниятъ въпросъ въ най-ново време започна съ така наречената „източна криза“, или събитията настъпили около освободителната война. Тази криза започна съ възстанието въ Босна и Херцеговина въ 1875. година. Нѣколко месеца покъсно избухна Априлското възстание въ България, скоро последвано отъ сръбско-черногорско-турската война. Опититѣ на Русия, Австрия и Германия — да разрешатъ по миренъ начинъ избухналия конфликтъ¹⁸ — бѣха осуетени отъ опозицията на Турция, подкрепена отъ Англия. По сѣщия начинъ се осуетиха и усилията на Цариградската посланнишка конференция за реформи въ България, въ Босна и въ Херцеговина. Така се наложи освободителната война. Кризата, въ сѣщностъ, настъпи съ победоносния маршъ на руситѣ къмъ Цариградъ. Съгласието, обаче, на Русия да се ревизира Санъ-Стефанския договоръ уталожи възбуденитѣ страсти. Решенията на Берлинския конгресъ лишиха Русия отъ плодовѣтъ на победата и турнаха кръстъ на българскитѣ народни идеали. Но Берлинския договоръ не спаси Турция: България и Източна Румелия бѣха загубени за Турция; Румъния, Сърбия и Гърция получиха териториални увеличения и сѣдѣха васалнитѣ си връзки съ султана; Русия получи Карсъ, Батумъ и Ардаханъ; Австрия получи Босна, Херцеговина и Нови Пазаръ; островъ Кипъръ бѣше даденъ на Англия, а турската провинция Тунисъ бѣ обещана на Франция. Турция бѣ рѣдко преживѣвала такъвъ погромъ. Решенията на Берлинския конгресъ се отразиха не само върху Турция, но и върху бѣдащето на Европа. Румъния изгуби Бесарабия, за да получи Добруджа. Отъ тукъ изникнаха недоразуменията между Русия, Румъния и България. Сърбия бѣше отклонена отъ нейния естественъ пѣтъ на разширение — къмъ Адриатическо-море — и бѣше тласната по посока на България и на Македония. Това стана източникъ за сръбско-българскитѣ недоразумения. България загуби Македония, Тракия, Моравско и Добруджа и влѣзе въ конфликтъ съ всичкитѣ си съседи. Въпрѣки победата си надъ Турция, Русия бѣ унижена и не можа да осъществи вѣковната си мечта — свободенъ пѣтъ презъ Проливитѣ. Съ придобивката на Босна, Херцеговина и Нови Пазаръ Австрия стана Балканска държава и влѣзе въ конфликтъ съ Сърбия — нѣщо, което, въ края на краищата, се оказа сѣдбоносно за Австро-Унгария. Отъ тукъ нататкъ Източниятъ въпросъ става хроническа европейска криза — всички балкански народи и почти всички Велики сили влизатъ въ чести конфликти,

за да поправят грѣшките на единъ лошъ и несправедливъ миръ.

Европа вече се раздѣля на два враждуващи лагера: Русия, отъ една страна, се мѣчи да наложи ревизия на Берлинския договоръ. Отъ друга страна, Англия и Австрия ликоватъ и държатъ здраво за постановленията на Берлинския договоръ и за status-quo-то въ Близкия изтокъ. Не се мина много и Германия застана на страната на Австрия, като се опита, чрезъ съюзи и противосъюзи¹⁹ да обвърже Русия и да не позволи нарушението на Берлинския договоръ безъ съгласието на другитѣ Велики сили. Докато Бисмаркъ смѣташе, че е успѣлъ да помири Русия и Австрия, избухна Съединението на дветѣ Българии. Това, незначително нагледъ, нарушение на Берлинския договоръ има грамадни послѣдствия: България влѣзе въ война съ Сърбия; поради абдикацията на князь Александра, България бѣ изправена предъ тежка държавна криза, която, отъ своя страна, доведе до разривъ съ Русия. Въ сѣщностъ, послѣдствията отъ Съединението надхвърлиха границитѣ на Балканския полуостровъ и се изродиха въ голѣма европейска криза, която заплашваше да хвърли Европа въ война. Съюзи бѣха подписани, военни конвенции уговорени, армии — мобилизирани.²⁰ За щастие, благоразумието надделѣ, и мирътъ бѣ запазенъ. Това е епохата на така наречената „българска криза“ (1885—1888. год.), епоха, въ която българскиятъ въпросъ доминира въ политиката на всички европейски кабинети.

Къмъ края на XIX в. и въ началото на XX в. Великитѣ сили, като че ли изоставиха на заденъ планъ Източния въпросъ, за да се впуснатъ въ колониялно разширение въ Далечния изтокъ. Въ сѣщностъ, това бѣ епоха на прегрупирване на силитѣ. Политиката на Бисмарка бѣше успѣла да изолира Франция на една страна и Русия на друга. Заплашени отъ общия противникъ, Франция и Русия си подадоха рѣка за обща защита и създадоха франко-руския съюзъ.²¹ Така се установи връзка между въпроса за Елзасъ-Лотарингия и Източния въпросъ. Отъ този моментъ нататкъ недоразуменията между Франция и Германия упражняватъ въздействие върху Източния въпросъ и обратно. Все въ сѣщия периодъ се забелѣзва еволюция въ политиката на Англия. Заплашена отъ бързото засилване на Германия, Англия започва да се отчуждава отъ Централнитѣ сили и да клони къмъ франко-руския съюзъ. Въ сближението си съ Русия, Англия не можеше да не признае рускитѣ интереси въ Близкия изтокъ²². Така, Източниятъ въпросъ изигра своята роля не само въ сближението между Русия и Франция, но и въ сближението между Русия и Англия.

Върѣски събитията въ Далечния изтокъ (въ които Русия имаше да играе видна роля) пакъ въпросътъ за Близкия изтокъ не загуби своето значение. Това е епоха на арменски

кланета, на критско въстание, на гръко-турска война, на македонско въстание и реформи. Тъзи събития накараха Европа да се обедини и да се опита наново да подобри сѣдбата на нещастното християнско население въ Турция. Ако, обаче, тѣзи събития не докараха до по-голяма европейска криза, то е защото Русия бѣше ангажирана въ Далечния изтокъ и имаше да се справя съ свои вътрешни затруднения. За това руското правителство предпочете да постави Балканитѣ „подъ стъкленица“ (както се изрази на времето си рускиятъ министъръ на външнитѣ работи Лобановъ-Ростовцевъ), докато се справи съ други по-належащи проблеми.²³ Въ сѣщностъ, Балканитѣ не бѣха поставени „подъ стъкленица“, но Русия смѣни тактиката си. Тя се опита да умаломощи Австрия, като унищожи влиянието ѝ на Балканитѣ. Русия започна да търси сближение съ Сърбия. Последната отъ 1903. година насамъ скѣпа окончателно съ Австрия и въ рѣцетѣ на Русия стана оржие за противоавстрійска политика. Русия призна положението създадено въ България. Въ 1896. година приятелството между Русия и България бѣше възстановено. Даже въ 1902. год. бѣше подписана руско-българска военна конвенция²⁴. За да си подсигури свобода на действие въ Далечния изтокъ, въ 1897. год. Русия подписа договоръ за неутралитетъ съ Австрия²⁵.

Неочакваната катастрофа въ Далечния изтокъ накара Русия наново да се върне къмъ близко-източната си политика. Сега започна последниятъ етапъ на австро-руско съперничество. Дветѣ сили бѣха решили да прибѣгнатъ до всички сръдства, но да засилятъ влиянието си на Балканитѣ. Румъния стоеше на страната на Австрия, Сърбия — на страната на Русия. Австрия и Русия се състезаваха да засилятъ влиянието си въ България. Презъ юлий 1908. година избухна младотурскиятъ превратъ. Три месеца по-късно България провъзгласи своята независимостъ и Австрия анексира Босна и Херцеговина, Тѣзи незначителни по съдържание събития откриха три кризи; българо-турска, австро-турска и австро-сръбска. Последната отъ тѣзи кризи — австро-сръбската — се разрази въ голъма международна криза и даде случай на държавитѣ отъ Тройния съюзъ да премѣратъ силитѣ си съ държавитѣ отъ Съглашението. Кризата завърши съ дипломатическа победа на Централнитѣ сили, съ поражение за Сърбия и съ унижение за Русия. Така се подготви почвата за по-нататъшни стълковения²⁶.

Годинитѣ 1909. и 1910. станаха свидетели на борбата между младотурския режимъ и революционнитѣ организации на подчиненитѣ на Турция народи. Итало-Турската война отъ 1911. година ускори създаването на Балканския съюзъ и избухването на Балканската война. Тази война е важенъ етапъ въ историята на Източния въпросъ. За пръвъ пѣтъ балканскитѣ народи, по свой починъ, образуваха съюзъ, съ цель да освободятъ поробенитѣ си братя. Но съ намѣсата си Великитѣ

сили и този път изкористиха това грамадно дѣло — Балканитѣ още единъ път станаха арена на борби между Централнитѣ сили и Съглашението. Равносмѣтката отъ Балканскитѣ войни изглежда, на пръвъ погледъ, благоприятна за Централнитѣ сили: тѣ се наложиха по въпроса за Албания; Сърбия биде откъсната отъ Адриатика и тласната противъ България; Балканскитѣ съюзъ, създаденъ подъ съглашенско влияние, бѣше разстроенъ; България, откъсната отъ Русия, биде тикната въ война срѣщу нейнитѣ съюзници. Въ сжщностъ, Централнитѣ сили претърпѣха голѣмо поражение: тѣхната послушница, Турция, бѣше изтласкана отъ Европа; България бѣше окастрена; Сърбия, Гърция и Черна Гора бѣха уголѣмени, а, въ замѣна на разстроения балкански съюзъ, се създаде новъ съюзъ, въ който Румъния взе мѣстото на България. Малко по-късно Румъния напусти Централнитѣ сили, за да мине на страната на Съглашението. Надъ всичко това, Балканскитѣ войни, съ тѣхната освободителна роля, повдигнаха самочувствието и боиния национализъмъ на балканскитѣ държави и ги накараха до заработятъ съ по-голѣмъ устремъ за освобождението на своитѣ братя, подтиснати подъ игото на Австро-Унгария. Отъ тукъ избухна пожарътъ, който се разрази въ свѣтовна война.

Следъ всичко казано до тукъ можемъ да заключимъ, че Източниятъ въпросъ, като фаза отъ европейската история, започна като въпросъ отъ локално значение: една шепа фанатизирани номадски племена успѣха да се наложатъ на разстроениятѣ отъ взаимни вражди балкански народи. Опиянени отъ победитѣ си, турскитѣ пълчища се насочиха къмъ Централна Европа и до скоро водѣха борби съ високо културни и добре организирани европейски народи. Политическиятъ условия на най-новото време наложиха своя отпечатъкъ и върху Източния въпросъ. Великитѣ сили, прѣко заинтересувани въ събитията въ Близкия изтокъ, влѣзоха въ съюзи съ други сили, сжщо заинтересувани въ голѣмитѣ колониялни въпроси и национални съперничества. По тоя начинъ се установи такава тѣсна връзка между Източния въпросъ и голѣмитѣ западноевропейски и свѣтовни въпроси, щото всѣко незначително събитие въ Близкия изтокъ започна да се отразява върху събитията край Рейнъ, въ Африка, въ Срѣдния и даже въ Далечния изтокъ. Източниятъ въпросъ изгуби своя мѣстенъ характеръ и стана въпросъ отъ общоевропейско и свѣтовно значение.

КНИГОПИСЪ

- ¹ Freeman, Edward A., *The Ottoman Power in Europe*, London, 1877. стр. 1—24. Ranke, Leopold, *The History of Serbia and the Servian Revolution*, London, 1853, стр. 26—27, 33—34.
- ² Marriot, J. A. R., *The Eastern Question*, Oxford, 1918, стр. 21—40.
- ³ Текстъ въ Noradounghian, Gabriel, *Recueils d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Paris, 1897, I, стр. 319 сл.
- ⁴ Текстъ въ Vandal, A., *Napoléon et Alexandre Ier, l'alliance russe sous le premier Empire*, I, приложението.
- ⁵ Текстъ у Noradounghian, II, стр. 89.
- ⁶ Данилевскій, Н. Я., *Россія и Европа*, 4-то издание, Петроградъ, 1889, стр. 133.
- ⁷ Достоевски, Ф. М., *Дневникъ на Писателя*, София, стр. 229, 155.
- ⁸ Текстъ въ Pribram, Dr. A. F., *The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1878—1914*, Harvard University Press. 1920, I, стр. 50—62. Подновень въ 1889, Pribram, I, стр. 134—141.
- ⁹ Подлигайловъ, П. Н., *Националнитѣ задачи на Русия и мѣрките за тѣхното осществление*, София, 1889. стр. 19—20, 23, 34, 38, 42—43. Креницынъ, Н. В., *Восточный вопросъ на почвѣ его истории и политики*, Петроградъ, стр. 106, Stieglitz, Alexandre de, *De l'équilibre politique du légitimisme et du principe des nationalités*, Paris. 1893, I, 417—421. Жигаревъ, Сергей, *Русская политика въ восточномъ вопросѣ*, Москва, 1896, I, стр. V. 38, 39.
- ¹⁰ Аннексията на Босна и Херцеговина, 1908—1909; криза избухнала съ опита на Сърбия да се настани на адриатическото крайбрѣжие презъ Балканската война, 1912—1913; криза настъпила вследствие нежеланието на Сърбия да опразни заетитѣ отъ нея албански територии, края на 1913; криза настъпила следъ убийството на австрийския престолонаследникъ, Францъ Фердинандъ, юлий 1914.
- ¹¹ Материалитѣ по англо-руското споразумение сж дадени въ *British Documents on the Origins of the War, 1898—1914*, т. IV.
- ¹² Споредъ единъ рапортъ на руския външенъ министъръ Сазоновъ, до царъ Николай II презъ септ. 1912 въ *Un Livre Noir, diplomatie d'avant guerre d'après les documents des archives russes*, т. II, стр. 356.
- ¹³ Становището на Русия най-ясно личи въ свръзка съ назначението на

- германския генералъ Лиманъ фонъ Зандерсъ за организаторъ на турската армия. Вижъ Siebert, B. von, *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre*, Berlin, 1921, глава VII, стр. 639—673.
- ¹⁴ Ranke, 82—83.
- ¹⁵ Freeman, 68—69.
- ¹⁶ Jonquière, Vte A. de La, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1881, стр. 505 сл. Miller, William, *The Ottoman Empire and its Successors, 1801—1927*, Cambridge, 1927, стр. 151.
- ¹⁷ Pribram, I, стр. 50—62, 134—141.
- ¹⁸ *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871—1914*, Berlin, 1922, Т. II, стр. 27 сл.
- ¹⁹ Австро-нѣмскиятъ съюзъ, Съюзътъ на Тримата Императори, Тройниятъ съюзъ и Руско-нѣмскиятъ договоръ за преосигуровка. Pribram, I, стр. 18—31, 36—49, 64—73, 274—281. *Grosse Politik*, III, глава XIII, XIV и XV. Томъ V, глава XXXIV.
- ²⁰ *Grosse Politik*, томъ IV, глава XXVIII; томъ VI, глава XXXVII, XXXVIII и XLI.
- ²¹ Текстъ въ *Ministère des Affaires Etrangères, Livre Jaune: L'Alliance Franco-Russe*, Paris, 1918, стр. 92.
- ²² *British Documents*, т. V, глава XXXVII.
- ²³ *Fortnightly Review*, Sept. 1, 1909, Anonymus, Baron Aerenthal and Mr. Isvolsky; *Diplomatic Enigmas*, стр. 384—385. Статия инспирирана отъ руското правителство.
- ²⁴ Stieve, Friedrich. *Isvolsky and the World war*, London, 1926, приложение I. Кесяковъ, Д-ръ Б., Приносъ къмъ дипломатическата история на България, 1875—1925, т. I, стр. 20—21.
- ²⁵ Pribram, I, стр. 184 сл.
- ²⁶ Brandenburg, Erich, *From Bismark to the World war*, London, 1927, стр. 330, 332—335.